

Konstnärligt skapande, kvinnlighet och psykisk (o)hälsa

Karin Kämsby blickar bakåt och reflekterar över vår samtid

Det är tidigt 1970-tal, en mörk novemberkväll i Stockholm. Jag befinner mig i en studentkorridor på Körsbärsvägen tillsammans med två unga kvinnor. De går på varsin förberedande konstskola. Nu sitter de på golvet i studentrummet och talar om konstnärer som varit psykiskt sjuka. Sigrid Hjertén nämns, liksom Carl Fredrik Hill och Ernst Josephson. På kvinnorna låter det som om psykisk sjukdom skulle vara någonting eftersträvansvärt, någonting som ingår i konstnärsrollen och gör en till en bättre konstnär.

Jag blir upprörd och lägger mig i men får inget gehör. Går i stället ensam ut i höstmörkret. Efter några månader som biträde i psykvården är det omöjligt för mig att förstå hur psykisk ohälsa skulle kunna vara någonting att ha.

Det går ett halvår och då har först den ena, sedan den andra väninnan drabbats av psykos. Nu, 45 år senare, under #metoo, slår det mig att de kan ha råkat ut för övergrepp på sina konstskolor. Båda var sexuellt omedvetna oskulder direkt från landet. I #metoo-uppropet [#konstnärligfrihet](#) finns återkommande vittnesmål om konstlärare som under alla tider tagit sig sexuella friheter gentemot elever. Det handlar om psykiskt och fysiskt våld riktat mot unga kvinnor.

Åtminstone en av mina väninnor har fortsatt som konstnär men vanföreställningar och paranoia tar det mesta av hennes energi, nästan ingenting blir över till konstnärligt skapande. Den psykiatriska vården består av tvångsinläggningar och tvångsmedicinering men ingen psykoterapi.

Under tiden har frågan om sambandet mellan konstnärligt skapande och psykisk ohälsa förföljt mig. Jag skulle vilja att kreativiteten vore ett friskhetstecken. Och psykiatrikern Johan Cullberg förnekar bestämt att konsten skulle bli bättre av galenskap. I Nationalmuseums bok *Carl Fredrik Hill* skriver han: "Ibland möter man den uppfattningen att schizofreni kan förstärka skaparkraften. Om bara gränserna sprängs skulle kreativiteten blomma. Detta bygger på en romantisk syn. Schizofreni ger ingen obegåvad en ny begåvning."

Men myten om det galna geniet bekräftas delvis av vetenskapliga undersökningar. Simon Kyaga, överläkare i psykiatri vid Karolinska institutet, presenterade 2012 en [studie](#) som visar ett klart samband mellan psykisk sjukdom och kreativitet. Av undersökningen framgår att konstnärer och vetenskapsmän är vanligare i familjer där bipolär sjukdom eller schizofreni förekommer än i övriga befolkningen.

Det finns också sammanhang där kreativ och konstnärlig verksamhet anses vara bra för den psykiska hälsan. Forskaren Eva Bojner Horwits har arbetat fram [Kulturhälsoboxen](#), en metod för att använda kultur i vården av människor med utmattningssyndrom. [Kultur på recept](#) är en annan behandlingsmetod där den som är i riskzonen för stressrelaterade besvär, psykisk ohälsa eller långvarig diffus smärta får prova på olika former av kulturaktiviteter.

VOLYM

Även inom den jagstrukturerande psykoterapi, en kognitiv personlighetsutvecklande metod byggd på den franske psykoanalytikern Jacques Lacans teorier, ses kreativiteten som ett hälsotecken. "Sorgefasen leder över i ett skede med en lättare sinnesstämning och med kreativitet. Nu börjar gamla minnen få en ny innebörd och klienten upptäcker samband som tidigare saknades" skriver Palle Villemoes i [Vägen ur neurosen – om psykoanalytisk neuropsykoterapi](#).

I sin bok *Den sårade divan* visar idéhistorikern Karin Johannisson hur svårt det har varit för kvinnor att axla konstnärsrollen. Hon studerar de psykiska sjukdomsförloppen hos konstnärerna Agnes von Krusenstjerna, Sigrid Hjertén och Nelly Sachs. Slutsatsen är att "Utrymmet för normalitet har varit snävare för kvinnan än för mannen" och att konstnärsrollen "har varit reserverad för män". Johannisson frågar sig även om "psykisk sjukdom kan väljas och spelas upp efter bestämda manus" och menar att "Galenskapsspråk kan vara ett frigörelsespråk, ett sätt att 'komma ut'".

Var det så mina konstnärsvänner tänkte i början av 1970-talet? Trodde de att de skulle kunna utveckla sin konst med hjälp av psykisk ohälsa? Tanken svindlar.

Men det finns andra vägar att gå. Louise Bourgeois (1911–2010) presenterades i en stor utställning på Moderna Museet i Stockholm 2015. Där stod det skrivet på väggen: "1951 Fadern dör. Bourgeois lider av depression och börjar gå i psykoanalys hösten 1951, vilket hon fortsätter med fram till 1985." I [DN](#) skildrar Annika Nordin Louise Bourgeois konstnärskap som "ett självporträtt, en gestaltad psykoanalytisk process och bearbetning av trauma". Bourgeois konst gestaltar vad som kommer fram i hennes psykoanalys. Hade hon kunnat bli en av samtidens mest framstående konstnärer och behålla skaparkraften ända upp i 90-årsåldern utan sina 30 år i psykoanalys?

Den som inte har möjlighet att gå 30 år i psykoanalys kan ta till andra metoder. När Anna Odell dunderar in på scenen med sitt verk *Okänd, kvinna 2009–349701* jublar jag och sätter mig på tåget för att se verket på Kalmar konstmuseum där det visas sommaren 2009. Anna Odell iscensätter händelser som hon själv varit med om 13 år tidigare då hon var psykotisk och balanserade på broräcket på Liljeholmsbron i Stockholm. Där blev hon fångad av polisen, drogad och lagd i spännbälte på S:t Görans psykiatriska akutmottagning. Nu upprepar hon händelseförloppet framför en videokamera. Skillnaden är att den här gången spelar hon psykiskt sjuk i stället för att vara det.

Okänd, kvinna 2009–349701 uppfattas som ett generalangrepp på psykvården. Överläkaren i psykiatri David Eberhard på S:t Görans psykakut uttalar sig: "Hon kan komma hit så ska jag egenhändigt ge henne en spruta Haldol så kan hon se hur kul hon tycker att det är." Han har senare bett om [ursäkt](#).

Enligt Karin Johannisson har psykiatrin en bestämd uppfattning om vad som är normal kvinnlighet: "Och jag ser det klart: för den kvinnliga patienten är det en instigning i en könskodad bedömning. Reaktionen på Anna Odells konstinstallation *Okänd, kvinna 2009–349701* representerar en lång tradition".

Psykiatrin polisanmälde Anna Odell. Hon dömdes till dagsböter för oredligt förfarande och våldsamt motstånd. Själv säger hon i en [intervju för Konsten.net](#) att hon aldrig slogs med personalen.

VOLYM

Anna Odells verk var befriande. En konstnär, kvinna och före detta psykiatripatient reser sig ur offerrollen och levererar skarp kritik mot psykvården i ett undersökande, relationellt konstverk. Hon vänder upp och ner på psykiatriens hierarkier och gestaltar den förnedring och brist på empati med vilken psykiatri bemöter människor.

Men ska hon klara det? Ska hon överleva som människa och konstnär? Och ja, det tycks gå vägen. Anna Odell har inte blivit inlåst och lobotomerad som Sigrid Hjertén, hon behöver inte ta på sig en identitet som psykiskt sjuk för att kunna fortsätta skapa som Nelly Sachs. Någonting kan ha förändrats till det bättre.

Verket väckte stor uppmärksamhet och konstnären fick igång en diskussion om bemötande och maktfullkomlighet inom psykiatri. I en text på [Konstfacks hemsida](#) skriver Magnus Bärtås, professor på skolan, att Anna Odell inte är emot tvångsvård i sig. Han beskriver en inre konflikt i verket "som utgår från det faktum att vi med öppna ögon har inrättat ett system där vi – om nöden kräver det – berövar människor deras frihet utan att de gjort något brottsligt".

Svaret på frågan om det finns ett samband mellan konstnärligt skapande och psykisk ohälsa får bli: Ja kanske är det så, men se då till att vi får en psykvård som hjälper människor att förbli skapande, i stället för att krossa dem. Det kan inte samtidskonsten fixa, men med Anna Odells *Okänd, kvinna 2009-349701* har just samtidskonsten visat på problemet.

Text och foto: Karin Kämsby

Volym 2018-01-13